INSTITUTUL DE STUDII BIZANTINE

N. IORGA

CE E BIZANȚUL

— CONFERINȚĂ LA UNIVERSITATEA LIBERĂ —
(MART 1939)

BUCUREȘTI
1939

www.dacoromanica.ro

INSTITUTUL DE STUDII BIZANTINE

N. IORGA

CE E BIZANȚUL

— CONFERINȚĂ LA UNIVERSITATEA LIBERĂ —
(MART 1939)

BUCUREȘTI
1939

www.dacoromanica.ro

Ce e Bizanțul

– Conferință la Universitatea Liberă, Mart 1939 –

Intrând în domeniul conferinții, pe care o datoresc bunăvoinței doamnei Cantacuzino, care m'a invitat și mi-a propus să deschid conferințile privitoare la Bizanț, am ales între materiile care se pot trata una la care eram întrucâtva îndreptățit prin multe decenii de când Istoria Bizanțului, atât de strâns legată de istoria poporului nostru, mă preocupă într'un chip care poate fi puțintel deosebit de felul preocupațiilor multor altor persoane.

Pregătit în cea dintâiu tinereță a mea ca medievist occidental, sânt deprins să merg totdeauna la izvoare. Se poate întâmpla, din când în când, să neglijez lucruri importante care au venit pe urmă, și, atunci când am vreme, caut, natural, să văd și ceia ce s'a adaus prin cercetările acelora cari m'au precedat, așa că sânt totdeauna gata, dacă este o scăpare din vedere, s'o acopăr, dar eu încep totdeauna cu cercetarea izvoarelor. Așa încât a fost un timp, pe atunci aveam patruzeci de ani mai puțin ca acuma, când toate izvoarele istoriei bizantine mi-au trecut supt ochi pentru ca să scriu o mică istorie bizantină redactată în franțuzește, care a apărut și în limba englesă și a câștigat un număr foarte restrâns de cetitori, dar dintre cei mai buni. Nu s'a vândut complect nici până acum, de și am o vagă idee că exemplarele ce se mai vând acuma fac parte din altă ediție decât cea d'intâiu. Mai târziu am

www.dacoromanica.ro

avut norocul, și mai ales răgazul, răbdarea și încrederea, de a relua textul frances și de a-l transforma cu desăvârșire, pentru a face ale trei volume din „Istoria vieții bizantine". Aceasta, ca și unele cercetări de amănunte, m'au putut recomanda pentru a mi se încredința această conferință. Adaug că, în ce privește această carte, „Istoria vieții bizantine", care este în librărie de cinci ani de zile, care a costat ca tipar vre-o trei sute de mii de lei și din care nu s'au vândut nici vre-o mie de exemplare în țară și încă mai puțin în străinătate, am rămas și până în momentul de față cu impresia că a fost ignorată de mai toată lumea, dar și cu amintirea sumei cheltuite. Acestea sânt, aș zice, dacă pot să întrebuințez un termin atât de îndrăzneț, micile mele drepturi de a trata o chestiune de o așa de mare întindere și de o așa de mare greutate cum este aceia a definiției Bizanțului.

Definiția Bizanțului a fost dată de mai multe ori, în deosebite epoci și supt influența unor anumite curente și mai ales supt apăsarea unor anumite prejudecăți. Bizanțul este un lucru care s'a salvat în timpurile noastre, și s'a salvat, nu de istorie, ci de filologie. Un subiect istoric salvat de filologi se resimte însă de aceasta. Nu știu întru cât s'ar resimți un subiect filologic tratat de istorici, mă tem că încă mai mult. Dar Bizanțul a fost salvat de filologi în timpul nostru, după ce un număr întreg de istorici îl denigrase.

Să începem din cele d'intâiu timpuri, când Bizanțul era considerat ca un subiect de archeologie: Aceasta s'a făcut într'una din marile țări europene, care avea în trecutul ei o legătură cu Bizanțul, prin cucerirea la 1204 a Constantinopolului de cruciații cruciatei a IV-a, în care erau Venețieni și Lombarzi din Italia de Nord, dar erau în mare parte Francesi, Francesi din Franța, din ce se putea numi Franța atunci, ca și

www.dacoromanica.ro

din regiunile francese de prin împrejurimi; s'a făcut în Franța dintr'un interes de erudiție archeologică și supt influența unui curent de mândrie francesă. Mândria aceasta francesă foarte rare ori trece dincolo de hotarele teritoriului frances, ceia ce este o mare scădere în istoriografia francesă, care se oprește la toate anecdotele de la Curtea regală, rare ori la viața din evul mediu, care și supt raportul artei are o așa de mare importanță, mai rare ori atinge viața provinciilor, care multă vreme au avut o existență cu totul autonomă; se oprește deci asupra unor anumite puncte, mai ales din istoria modernă, neglijând și istoria contemporană, care dincolo de Napoleon este, firește, foarte interesantă și totuși și pentru epoca lui Ludovic-Filip și pentru a lui Napoleon al III-lea, nu se dă tot ceia ce subiectul este capabil să dea.

Dar s'a întâmplat că Ducange, care era și un perfect stăpânitor al limbii grecești medievale, căruia îi datorăm și un admirabil instrument de muncă în acest domeniu, cu peste două secole înaintea operei, foarte criticabilă, dar foarte practică, a unui Grec din America-de-Nord, care iscălește Sophokles, s'a întâmplat că Ducange, cu această profundă inițiare în toate rosturile vieții bizantine, având un spirit foarte larg și mai ales acea vigoare spirituală care deosebește pe cercetătorii francesi din secolul al XVII-lea, foarte îndrăzneți în răscolirea domeniilor noi și izbutind să intereseze o societate întreagă prin astfel de lucrări, a început și tipărirea izvoarelor narative ale istoriei Bizanțului, într'o foarte frumoasă ediție de Bizantini, din care o serie se găsește și în biblioteca, strânsă cu atâta trudă și gust, în amintirea lui Ion I. Brătianu, de doamna Brătianu.

Într'o epocă în care se adunau izvoarele acestea, care au fost retipărite pe urmă pe o hârtie mizerabilă, cu o critică insuficientă și cu o traducere

www.dacoromanica.ro

latină adese ori de neînțeles și în general nu deplin corespunzătoare cu textul, așa încât cercetătorii români cari nu știu grecește și cari lucrează pe traducerea ediției de la Bonn se expun la cele mai curioase greșeli, – s'a întâmplat și cu cineva care nu mai trăiește acum, Diculescu, care făcuse un studiu foarte întins despre Gepizi, citând necontenit textul grec, dar, la un examen, când l-am rugat să traducă, a declarat că nu e în măsura s'o facă, de oare ce el nu făcuse decât să întrebuințeze traducerea elevilor lui Niebuhr, însărcinați să dea ediția aceasta din Bonn. La Bruxelles s'a produs apoi inițiativa admirabilă a unui om, care în toate domeniile dă lovituri de o îndrăzneală extraordinară, și cu resultate mai totdeauna fericite, d. Henri Grégoire.

Deci, înainte de opera filologilor germani de la 1820, cu un secol înainte de opera, care se va putea tipări cândva cu mai mult răpeziciune, a d-lui Grégoire, înainte de traducerile ce se fac la Paris în momentul de față și care sânt une ori criticate, pentru câte o aproximație care întrece margenile îngăduirii, înainte de aceasta Ducange a început să cerceteze istoria Bizanțului, presintând în „Constantinopolis Christiana" cu foarte frumoase ilustrații săpate în aramă, resultatele puținelor cercetări archeologice ce se făcuseră până atunci. Evident că el nu putea să prevadă vremea, așa de fericită, în care s'a permis să se facă lucrări de cercetări archeologice în Sfânta Sofia, precum se fac astăzi mai ales de Americani cari au fost și pe la noi, așa încât el se mulțămia cu ce se putea ști atunci.

Ducange a început serios, fără preocupații nici de laudă, nici de denigrare, dar fără niciun fel de idei generale, cercetarea istoriei bizantine, și răsunetul operei lui în Franța și Europa a fost foarte mare. Așa de mare, încât în această epocă s'a făcut traducerea, foarte bună, în limba franceză, a celor

www.dacoromanica.ro

mai multe din izvoarele narative ale istoriei bizantine. În Biblioteca Institutului de istorie universală am, printr'o donație, această traducere, foarte elegant presintată, la care nu trebuie să recurgă cineva pentru cercetări de amănunte, dar, când vrea să se informeze în general pentru a ajunge apoi la lucrul ce-l preocupă, fără îndoială că este foarte folositoare.

Ce s'a întâmplat însă de la o bucată de vreme? S'a ivit noțiunea așa-numitului „Bas-Empire", care înseamnă Imperiul roman „de mai târziu" și s'a trecut la concepția că este vorba de un Imperiu degenerat, de un Imperiu conrupt. Noțiunea aceasta a ținut foarte multă vreme, până la începutul secolului al XIX-lea și chiar ceva mai târziu decât atâta. Este, pe lângă o altă lucrare care-și păstrează valoarea și până acum, a lui Lebeau, care a avut și a doua ediție, tot supt acest titlu, o istorie a Imperiului bizantin făcută pentru publicul mare, cu ilustrații frumoase, pe care o aveam eu, când eram încă în școlile secundare, cartea lui de Sègur, foarte cetită pe vremuri: e un scriitor foarte plăcut, care a întrebuințat în mare parte traduceri, căci nu avea competență în domeniul literelor postelenice.

Dar și la ei, ca și la înaintașii lor, concepția este aceasta: a unei lumi grămădite în jurul unei Curți, iar Curtea aceasta este degenerată: acolo se întâlnesc tot felul de vicii, tot felul de porniri crude, așa că trăiește cineva într'o veșnică revoluție, pe lângă care mulți au legături pe care nu le îngăduie nici ortodoxia, nici orice altă formă a credinții creștine. Tot felul de lingușitori, de exploatatori ai slăbiciunii despoților bizantini furnică pe acolo. Un urât amestec de eunuci, de generali grosolani, ridicați din rangurile cele mai inculte, cele mai brutale ale armatei, de cărturari naivi, cari pot să aibă o importanță în ce privește domeniul studiilor, cum este cașul lui Psellos, dar, alături

www.dacoromanica.ro

de această competență în domeniul cunoașterii antichității elenice și de capacitatea de a imita, se întâlnește, în ce privește caracterul, tot ce poate fi mai injositor pentru demnitatea omenească. Deci cine împărtășește această părere, natural că trebuie să ajungă la conclusia că bine au făcut cruciații de la 1204 că au cucerit Constantinopolul, unde n'au introdus decât jaful fără pereche, incapacitatea de a înțelege societatea ce stăpâniau și o astfel de slăbiciune, nealimentată prin izvoarele de energie din Apus, de unde veniau, încât la 1261 a fost de ajuns un detașament venit din Asia, într'un moment când era o vânătoare lângă Constantinopol, pentru ca să înlăture pe Apuseni. Iar, pe urmă Bizanțul a revenit la origine, dar într'o formă întunecată, religioasă, fanatică, exclusivistă.

Sânt multe lucruri care se găsesc într'o problemă istorică, numai cât ce este principalul nu trebuie amestecat cu ce este secundar, căci ceia ce interesează este sintesa însăși și valoarea ce poate să aibă ea în desvoltarea civilisațiilor umane. Trebuie să se ție samă de aceasta pentru a înțelege de ce, pe lângă noii Bizanțini lipsiți de bani, găsim acuma pe toți Italienii aceștia, din Veneția, din Geneva, din Pisa, din Florența, cari țineau toate izvoarele de venit și în mâna cărora era toată bogăția pe care n'o știau exploata represintanții, foarte amestecați, ai rasei de sintesă bizantină, cari întindeau mâna, împrumutau de ici, de colo, în Italia, se duceau la Avignon și treceau la credința catolică, împotriva schismei, sau, după trecere de aproape un secol, ajungeau la Ferrara și la Florența și acolo, în dauna tuturor tradițiilor lor, se închinau înaintea latinității, făcând oroare Bisericii lor de acasă, pentru ca, întorși acolo, să se rostească acele cuvinte, raportate de izvoare, că mai bine Turcul decât latinul, decât catolicul.

www.dacoromanica.ro

De unde a venit această concepție, pe care n'au avut-o Ducange și traducătorii entusiaști ai izvoarelor privitoare la Bizanț? La mijloc este secolul al XVIII-lea. Când o societate începe o luptă și lupta aceasta, din causa unor anumite constrângeri, n'o poate duce acasă, atunci caută undeva un teren geografic străin sau un teren străin istoric, și atacul il dă acolo. Prin urmare, precum, pe la 1820, când voia să se facă opoziție lui Ludovic al XVIII-lea și nu se putea face în Franța, unde, cu toată cearta constituțională, exprimarea cugetării libere era oarecum împiedecată, – cum fusese împiedecată de foarte multă vreme, Ludovic al XVI-lea întrebând, într'un moment, pe ducele de Richelieu: „D-ta ai trăit supt trei regi; care este deosebirea?", ca să audă: „Pe vremea lui Ludovic al XIV-lea nimeni nu spunea nimic, pe vremea lui Ludovic al XV-lea se spunea la ureche, pe vremea Maiestății Voastre se strigă tare", și supt Ludovic al XVIII-lea, fratele restaurat al lui Ludovic al XVI-lea, se striga în adevăr și de la tribună, de și cu oarecare consecințe –, prin urmare cine vroia să represinte ideile liberale revoluționare se înscria între luptătorii pentru libertatea Grecilor, combătându-se, astfel, regimul din Franța prin aceia că se înscria cineva în rândurile filelenilor și mergea să apere poporul grecesc în lupta lui pentru independență. În secolul al XVIII-lea era tot așa. Atunci domnia așa-numita filosofie, căreia i s'a atribuit un rol foarte mare și care este, de fapt, profund antipatică în persoana oamenilor cari-i stau în frunte, căci n'a existat caracter mai ordinar vre-odată decât al lui Voltaire, nici oameni mai pretențioși decât lumea în care trăia Rousseau, nici teoreticieni mai deosebiți de realitate decât Montesquieu, ale cărui manuscripte s'au vândut azi cu multe sute de mii de franci, salvându-se „Spiritul legilor", pentru Bibilioteca Națională, cu 900.000 de franci.

*

www.dacoromanica.ro

Pe vremea când se dădea lupta împotriva oricării religii, considerată ca superstiție, împotriva oricării autorități regale considerată ca absolutism, Bizanțul era acolo ca o țintă, și se spuneau Bizanțului toate lucrurile care nu se puteau spune acelora cari stăpâniau societatea francesă atunci. Cine vroia să ducă războiu împotriva „fanatismului" și a „despotismului" avea Bizanțul la îndemână.

Gibbon, care era Engles, dar trăind în Franța, de unde s'a întors cu spiritul complect transformat, Gibbon, care scria în Elveția, unde avea anumite aplecări sentimentale către viitoarea Madame Necker la care regăsia lumea filosofică de la Paris, natural că a tratat *astfel* Bizanțul.

Pe urmă au venit acei filologi cari n'au putut salva Bizanțul, căci cine cetia oare textul grec al edițiilor lui Niebuhr ori traducerea latină așezată jos? Cărțile acestea au avut o răspândire mică și pentru că erau presintate așa de rău supt raportul tipografic, Germanii având ambiția curioasă să răspândească și cărțile cele mai folositoare pe hârtia pe care o aveau la îndemână.

A venit însă un timp, în Franța, de la Rambaud înainte, care a scris o admirabilă operă despre Imperiul bizantin în secolul al X-lea, operă care ar merita să fie popularisată și tradusă în multe limbi, până la d. Charles Diehl, care a adus întru învierea Bizanțului însușiri cu totul superioare de vorbitor și scriitor literar, în care această lume bizantină se apropie de noi altfel însuflețită. Bizanțul datorează enorm cercetărilor d-lui Diehl, dar datorează încă mai mult acestei forme așa de atrăgătoare a scriitorului frances care, de curând, a reluat istoria Bizanțului, de și într'un moment când ochii nu-l mai servesc destul și printr'o adevărată minune învățatul acesta uimitor a putut reveni asupra operei sale de o viață întreagă, ca să-i dea o formă

www.dacoromanica.ro

plină de noutate și păstrând tot farmecul literar pe care l-a avut scriitorul în toată desfășurarea operei sale. Dar și la Rambaud și la d. Diehl, în „Figurile bizantine" ale sale mai mult decât în „Istoria Imperiului bizantin" ori în noua presintare despre care am vorbit, interesul asupra Bizanțului se îndreaptă și asupra unei părți puțintel exagerate de cerința publicului din această istorie.

Evident că în Bizanț sânt multe lucruri curioase, pe lângă foarte multe lucruri pitorești, dramatice: prin urmare ceia ce influențează mai mult pe un cetitor, partea *aceasta* făcea ca Bizanțul să apară din nou în prima linie a preocupațiilor publicului și permitea ca subiectul să fie reluat într'o formă în care niciodată nu fusese tratată până atunci această parte așa largă din istoria omenirii timp de mai bine de o mie de ani. Dovadă că așa este, e și foarte largă răspândire a cărților d-lui Diehl, ca și marele succes al d-lui Diehl ca vorbitor, conferențiar, căci pretutindeni în Europa unde a călătorit d-sa conferințile d-sale sânt cerute insistent și urmărite cu o adevărată pasiune.

Bizantinologia germană luase și ea în stăpânire Bizanțul. Un om de o putere de muncă extraordinară, care a sfârșit prin a-l usa și distruge la o vrâstă relativ tânără, Krumbacher, a deschis o școală în Germania, care este represintată acum, cu cunoștințe foarte adâncite și cu o încântătoare modestie în felul cum presintă studiile sale, de d. Dölger, care este una din podoabele congreselor de bizantinologie care adună pe toți cercetătorii studiilor bizantine din toate țările Europei. Krumbacher a scris și o istorie a studiilor bizantine, care este un repertoriu admirabil, la care s'a adus în ediția a doua și contribuția cercetătorilor în domeniul teologiei bizantine. Dar, în ce privește teologia bizantină, mai sânt încă lucruri de spus,

www.dacoromanica.ro

sânt interpretări care se pot presinta în ceia ce pare o masă informă de discuții zădarnice în jurul unor chestiuni care nu pot fi lămurite niciodată, pentru că sânt într'o lume transcendentală, având o atingere profesională cu preoții și nu o atingere sufletească și cu noi. Da, în domeniul acesta al teologiei bizantine se pot găsi și lucruri de mare interes.

Iată ce s'a crezut de Bizanț, iată felul cum a fost interpretat și tratat, iată categoriile de public care au considerat, în feluri deosebite, ceia ce a fost Bizanțul. Dar a considera Bizanțul ca un obiect de archeologie, a-l considera ca o materie literară cuprinsă în cronicari, închisă în doctrine teologice, parafată în opere diplomatice, a trece pe urmă la concepția Bizanțului infam, vicios, veșnic tulbure, care înșiră în desvoltarea sa toate faptele rele ale despotismului și pedepsele care așteaptă pe aceia cari au servit despotismul, pentru ca pe urmă teologia să se prindă de unele izvoare și curiositatea publică să caute anumite taine în lumea, și a bărbaților, dar mai ales a femeilor, din Bizanț, pentru ca, în sfârșit să furnizeze unui om de mare talent materialul care este așa de bine tratat istoric, încât, cu o singură excepție, a lui Paul Adam, nu s'a găsit nimeni care să aibă îndrăzneala să creeze și romanul istoric privitor la Bizanț, fiindcă valoarea literară a d-lui Diehl înlătură putința de a câștiga succes în domeniul acesta, încă nu ajunge.

Dacă un subiect poate să treacă prin toate formele arătate, să fie interpretat când într'un fel, când în altul, să atragă curiositatea publicului în domenii așa de deosebite, aceasta înseamnă că *definiția lui se așteaptă încă.* Fiindcă, atunci când este definit un fapt, un mare fapt istoric cum a fost Bizanțul, când un lucru care represintă așa de mult ajunge să aibă o definiție, definiția aceasta mărgenește

www.dacoromanica.ro

și închide pe acei cari vin pe urmă: nu se mai zburdă în dreapta și în stânga și nu se mai poate întrebuința ca o jucărie ceia ce este un concept istoric așa de respectabil și de venerabil cum este Bizanțul și care nu poate servi pentru urmărirea unor scopuri ce n'au nimic a face cu esența lui.

Definiția la care de multă vreme m'am oprit și pe care am avut curajul s'o presint în multe locuri, cândva și în Barcelona, unde era un interes pentru Bizanț, și din causa legăturilor pe care odinioară le avuseră Catalanii, la sfârșitul secolului al XIII-lea și la începutul secolului al XIV-lea, cu posesiunile imperiale din Asia Mică, la acea epocă în care oamenii plecau din Catalonia ca să ajungă Cesari bizantini și să ia în căsătorie princese din dinastie este aceasta: *Bizanțul e o sintesă de elemente foarte deosebite, venite de pretutindeni, care rămâne totdeauna deschisă, până ce ideia însăși bizantină a dispărut.* Și, într'o carte publicată acum câțiva ani, care a fost primită cu oarecare interes și care se chiamă „Bizanțul după Bizanț", am arătat apoi că, de fapt, Bizanțul trece mult dincolo de anul 1453, când Constantinopolul a fost luat în stăpânire de Mohammed al II-lea și ideia bizantină trece acum la anumite popoare din Sud-Estul Europei, așezându-se de la o bucată de vreme și la noi, cu toate elementele sale de artă, de concepții politice, de drept, dar se păstrează și în Constantinopol, unde Patriarhul nu este decât un continuator al Împăraților bizantini de odinioară, purtând ca o dovadă a rolului său vulturul bizantin pe piept și adunând la serbătorile cele mari ale creștinătății, nu numai toată lumea grecească de acolo, dar toată conștiința ortodoxă a popoarelor răsăritene, încunjurându-l de altminteri de un respect care mergea până în Rusia Romanovilor, legată de lumea grecească prin

www.dacoromanica.ro

această comunitate ortodoxă. Paștile la Constantinopol pe vremea stăpânirii turcești, supt Sultanul Mahmud chiar, prin anul 1830-40, era, în ce privește formele, același lucru care se întâlnia pe vremea Împăraților bizantini, până într'atâta, încât, în zilele Paștilor, Grecii puteau face orice. Cum este obiceiul în Orient, mai ales în lumea greacă, fiecare putea trage cu pușca în acele trei zile, înaintea unei lumi turcești, care nu era decât o reeditare, cu altă religie, cu alți demnitari și cu sprijinirea altei clase militare, a Bizanțului de odinioară.

Părerea o păstrez și până acum, și ea este opusă părerii pe care turcismul actual încearcă s'o impună, și care nu se va impune niciodată.

Este un istoric turc, d. Köprülüzadè, care este propagatorul unei teorii ce pleacă de la Hitiți, considerați ca prim popor creator de civilisație, și trece la dominația Selgiucizilor în Asia Mică. Pe alături se observă, în această ilusie, că nu este popor în Europa care să nu aibă ceva de la Turci, punându-mi-se, de un simpatic cercetător turc la un congres de istorie, această întrebare: „Știți sau nu că Turcii au cucerit cândva Roma? Căci cine a venit cu Odoacru? Scirii, Rugii – și Turcilingii, iar aceștia nu înseamnă decât Turci". Iată până unde se merge în servirea unui interes național respectabil, dar peste măsură de exagerat. Și atunci se spune că Bizanțul n'ar avea a face cu Imperiul otoman, care a fost creat prin voința poporului turcesc și, deci, reprezintă felul lui de a fi: n'ar avea decât să examineze cineva formele vieții de Stat ca să vadă că este o transmisiune selgiucidă care nu are a face cu Bizanțul.

Nu este adevărat. Bizanțul apare la noi în toate formele sale și în toate manifestările din deosebitele, domenii ale vieții publice, dar, în același timp, Bizanțul era în Constantinopol, prin viața populară

www.dacoromanica.ro

a Grecilor, ca și prin viața de Stat a stăpânitorilor otomani.

Prin urmare avem a face cu o sintesă care este compusă din mai multe elemente, dar care rămâne capabilă de a primi elemente noi. Astfel, noi avem biserici a căror formă este bizantină, dar a căror ornamentație e gotică, împrumutată din Ardeal. La Mănăstirea Dealului și Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeș se întâlnește, trecută prin Serbia, arta bizantină, cu câte o latură pe care arta sârbească n'o are, dar, în același timp, sânt podoabe care vin, cum a arătat-o foarte bine odinioară Balș, în parte, la Argeș din Armenia și, pe de altă parte, la Dealu, din influențe apusene, trecute prin Dalmația. Inscripția de la Dealu, ca și inscripțiile de pe mormintele de la Argeș ale Domnilor, are caractere cirilice care sânt modelate după formele scrisorii latine, ca în Veneția.

Este deci o greșeală a presinta Bizanțul nuca lucru isprăvit, fără a înțelege de unde vine această aparență. Ea vine din anumite concepții care nu se pot manifesta însă decât în formă de artă.

Bizanțul a fost deci într'o continuă prefacere. Sânt atâtea perioade de istorie bizantină, cu atâtea feluri de infiltrare bizantină și în vecinătate, încât această desvoltare nu este întru nimic inferioară desvoltărilor pe care și arta le-a avut în lumea europeană catolică, în lumea din Apus.

Care sânt elementele ce au intrat în sintesa bizantină și care a fost soarta acestor elemente? Noi zicem: Bizanțul, dar niciodată terminul acesta n'a fost aplicat la altceva decât la cetatea de odinioară, Bizanțul nu este o Împărăție grecească au orientală, ci, în concepția sa fundamentală: Împărăția romană, Basileia ton Romaion (βασιλεία τῶν Ῥωμαίων). Grecul însuși a ajuns, și în viața populară, să se considere, nu ca Elenul de odinioară, ci, în accepția aceasta populară a cuvântului, ca Rhomaios, Romeos, de unde

www.dacoromanica.ro

Romeo din *Romeo și Iulieta*, care nu înseamnă decât Grec, cum, de altfel, Desdemona este în legătură cu o figură elenică trecută prin influență italiană și înseamnă „ceia care se teme de demon" (δαισιδαίμων), precum și Othello și Otelia sânt în legătură cu șarpele, cu „ophis", așa încât în aceste nume este o veche origine grecească, ce ar trebui căutată și în mediul italian de unde s'a inspirat Shakespeare.

Deci Împărăția aceasta a fost a „Romeilor", cari se consideră ca Romani, nu admițând cu supunere o îngenunchere a lor ci reclamând cu mândrie apartenența față de Imperiul Roman. S'a păstrat, astfel, la Bizanț limba latină, care apare pe monede până într'o epocă foarte târzie, ea s'a păstrat și în ce privește dreptul, la școala de drept din Berit, de care s'a ocupat cu atâta stăruință Paul Collinet, limba greacă fiind numai pentru interpretări, pe când textele se presintau în limba latină.

Împărații din Constantinopol nu s'au considerat niciodată ca Împărați ai unui teritoriu, ci ca Împărați ai lumii întregi. Tot ce se spune că Împărații din Bizanț au recunoscut pe Împărații germani din Apus sânt numai închipuiri provocate de mândria occidentală. Niciodată n'a recunoscut vre-un Împărat din Bizanț că există un alt Împărat la Roma, la Aachen, la Paris sau aiurea. Pe Otto I-iu, Otto al II-lea și Otto al III-lea, care acesta era pe jumătate bizantin, fiind fiul princesei bizantine Teofanò, îi considerau cei din Bizanț ca pe niște regi ai Italiei, de și Împărații aceștia germani pretindeau a fi succesorii Romanilor de odinioară, și, când venia un sol al celor doi primi Ottoni la Constantinopol, în secolul al X-lea, el era așezat, cum cerea protocolul, *după* solii bulgari, pentru că dinastia bulgărească era aliată cu dinastia din Constantinopol și Bulgarii erau „prietenii", φίλοι, ai Bulgarilor, iar aceasta însemna o situație superioară. Se spune că, într'un anume

www.dacoromanica.ro

moment, o Împărăteasă din Bizanț, Irina, ar fi fost dispusă să se mărite cu Carol-cel-Mare. N'are decât să meargă cineva la izvoare ca să se convingă foarte răpede că în aceste izvoare bizantine, mai mult sau mai puțin dubioase, este vorba de învinuirea adusă unui ministru, care *el* ar fi avut de gând să propună nu știu ce legături, de fapt imposibile, fiindcă Irina pe monede se intitulează „Împărat", și nu se putea mărita un Împărat cu alt Împărat. Ea era Împărăteasă pentru dânsa, ca femeie, dar, în ce privește Imperiul, era Împărat. Împărțirea în două a lumii creștine: una a Apusului, alta a Răsăritului, aceasta era inadmisibil pentru Bizanț. Bizanțul putea accepta o situație provisorie, dar își reservă oricând să se întoarcă.

Prin urmare avem a face cu un Imperiu roman, și dreptul de aici este dreptul roman, mândria cea mare a tuturor Împăraților bizantini este să păstreze și să continue acest drept. Iustinian a săvârșit o operă anacronică: el conducea o societate creștină și a împrumutat dreptul roman, sprijinit pe idei păgâne, care nu avea a face cu situația de atunci din Imperiu, precum Napoleon, inspirându-se de la Iustinian, a îmbrăcat multiplicitatea de interese a societății moderne într'o formă absurdă, care se păstrează, din nenorocire, în cea mai mare parte, și acum.

Alături de aceasta, fără îndoială avem *ortodoxia*. Al doilea element este ortodoxia. Ortodoxia aceasta a pătruns adânc în sufletul Bizantinilor de originile cele mai deosebite și a servit ca legătură între dânșii. Biserica adună în jurul ei arta, poesia este închinată aproape exclusiv scopurilor bisericești, o poesie care a fost judecată în multe feluri și pe care teologia și filologia o exagerează extraordinar. Noi uităm, când cetim poesiile din vremea aceia, că erau întovărășite

www.dacoromanica.ro

de o musică în stare să le recomande și să le mențină. A examina operele de teologie este foarte obositor: se cufundă cineva în discuțiile acestea fără capăt, de o originalitate foarte relativă; nu vă închipuiți ce greu se poate prinde un element de viață: am încercat-o străbătându-le pentru a scrie „Istoria vieții bizantine". Dar teologia bizantină nu este așa de indiferentă cum ar părea. Pentru istorie da, dar felul însuși de a se presinta problemele nu este decât un capitol al cugetării elenice, este continuarea cugetării grecești din epoca alexandrină.

În afară de aceasta este *Orientul*. De sigur Orientul acesta a existat ca element de sinteză de la început. Mutarea la Constantinopol, aceasta însemnează acceptarea influențelor care trebuiau să vină din mediul grecesc. Constantin-cel-Mare a vrut, e drept, altceva; a vrut să facă Roma nouă asemenea cu Roma de odinioară. S'a întâmplat însă un lucru, și, fără intervenția acestei schimbări, evident că dorința lui Constantin s'ar fi putut păstra. S'a întâmplat că partea europeană a Imperiului s'a pierdut. A venit năvălirea Slavilor, incursiile prădalnice ale Avarilor, așezarea Bulgarilor într'un fel de Stat de contrafacere și de concurență, înstrăinarea atâtor părți din Imperiul bizantin în mâna unor Apuseni, cari se presintau ca adversari ai Imperiului bizantin, ca doritori de a lua Constantinopolul. *Bizanțul a fost întors, astfel, cu fața către Asia.*

Se adaugă și faptul că însăși Roma primise până acum la dânsa atâtea influențe care veniau de la Monarhiile răsăritene de odinioară. În lupta cu Persia, aceasta primise foarte puțin de la Romani, dar Romanii primiseră foarte mult de la Perși. Pentru basileus-ul din Persia Romanii aveau foarte mare respect: aceia era doar „Monarhia a toată lumea" și Romanii nu puteau fi decât imitatorii târzii ai acestei forme.

www.dacoromanica.ro

Dacă Bizanțul n'a alunecat încă mai mult către Orient și nu și-a pierdut caracterul roman, aceasta se datorește invasiei arabe. Când Arabii au înlocuit pe Perși, între represintanții unei stăpâniri de caracter popular și între Împărații bizantini n'au putut fi legături ca între regii persani și Împărații de pe vremea lui Iustinian, și, când au apărut pe urmă Turcii peste Arabi, caracterul mult inferior supt raportul civilisației și esența deosebită a Turcilor a împiedecat aceste legături.

A crede însă că Bizanțul s'a rupt de Apus, de viața vie a Apusului, nu de tradiția juridică și de amintirile istorice, este o foarte mare greșeală. Între Răsăritul bizantin și Apusul încăput în mâna multor neamuri, unor națiuni răsărite din lumea romană, a fost o continuă interpenetrație. Mărfurile din Răsărit veniau până în adâncul Franciei Merovingienilor și Carolingienilor, și Carol-cel-Mare a fost îmbrăcat în stofă bizantină și așezat așa în mormântul său de la Aachen. Tot ce era obiect de lux și eleganță venia, nu numai de la Constantinopol, dar și din Antiohia. Atâția dintre Papi au fost Greci: acuma chiar, când s'a făcut socoteala predecesorilor lui Piu al XI-lea, s'au văzut mulți Papi greci și chiar sirieni. Și arta romană din Apus a trecut printr'o formă bizantină.

Se vorbește de indoita schismă a lui Fotie, în jurul căreia continuă discuția și acum, de și ar trebui să se facă o înțelegere internațională ca să nu se mai discute chestiunea cu Fotie, în care ortodocșii și adversarii lor își mențin punctul de vedere, dar schisma lui Fotie și apoi a lui Mihail Cerulariul, la jumătatea secoluluial al XI-lea, n'au însemnat ruperea creștinătății în două. Întâiu, că nu hotăra Papa și Patriarhul, ci Împăratul din Bizanț. Dacă Împăratul avea nevoie, supt un anume raport, de lumea apuseană, nu avea decât să trimeată în exil

www.dacoromanica.ro

pe Patriarh și să reia legăturile de odinioară. *Ortodoxia este un lucru de Imperiu* mult mai mult decât catolicismul, care, de și este un lucru al Imperiului din Apus, dar, în Imperiul acesta din Apus Papalitatea își avea reservele sale de energie, pe când în Răsărit totul era concentrat în mâna Împăratului.

N'a fost niciodată o *ruptură* între Biserica Răsăritului și a Apusului. De aceia fură și posibile încercările de împăcare, care s'au făcut de atâtea ori și care, îndată ce s'au așezat cruciații, la 1204, în Constantinopol, au un fost lucru la ordinea zilei. Iar Împărații Comneni întrețin vechea strălucire a Imperiului, ca acel Ioan, care, rănit în Asia de o săgeată otrăvită, când era vorba să i se taie mâna, a răspuns prin cuvintele pe care cronicarul latin al cruciatei le-a păstrat și în care se cuprinde toată esența Imperiului bizantin: „Non una manu romanum regitur imperium". Și a lăsat să moară, ca să nu rămâie cu o singură mână, incapabil de a stăpâni Imperiul. Aceștia sânt însă cavaleri apuseni, însurați une ori cu princese care vin din Ierusalimul frances, din lumea germană; ei merg personal la război. Împăratul bizantin era, în esență, sacru: trebuia să apară numai în anumite împrejurări; era un zeu, și de aici omorârea lui tocmai pentru ca era sacru și nu putea fi sfătuit, îndreptat și mustrat. Împăratul era însă odinioară ca și un idol nemișcat, ca un sfânt creștin închis în racla sa de aur împodobită cu pietre scumpe, dar acuma el se suie călare pe calul de război, care-și are un nume, întocmai ca numele marilor cavaleri, ale acelor *preux* ai legendei eroice occidentale; se bate personal cu Turcii și arată, ca Alexe Comnenul, cu mândrie scutul în care s'au înfipt atâtea săgeți pornite de la Necredincioși. Acesta nu mai este clasicul Împărat bizantin.

Paleologii au luat în căsătorie princese apusene

www.dacoromanica.ro

până și din Monferrat, și de aceia au ajuns marchisii aceștia să fie stăpânitorii coroanei bizantine și a trecut titlul de Împărat al Bizanțului la Casa de Savoia, așa că-l poartă, azi, regii italieni, prin moștenirea venită de la Monferrat. Influența occidentală a fost așa de puternică, încât odinioară am putut scrie că aceia ce a căzut supt lovitura Turcilor lui Mohammed al II-lea n'a fost Imperiul bizantin, ci forma latină, forma italiană, în care, încetul cu încetul, prin această continuă înfiltrație, se prefăcuse Imperiul odinioară roman de esență și străbătut de concepția orientală a basileilor, pentru a cădea apoi cu desăvârșire în puterea spiritului acestuia, plin de inițiativă, al Apusului.

Dar veți zice: prin urmare acesta nu era Imperiul bizantin. În ce privește faptele, acuma, nu. În ce privește toate formele sale, – chiar în momentul când pictura de la Cahriè sau de la Mistra, care este aceiași cu cea de la noi la Argeș, este una în esența ei cu pictura italiană din aceiași vreme, cele două lumi având necontenit contact între ele și Italienii îmbogățindu-se la Constantinopol ca să moară la Florența –, sau invers –, chiar în vremea aceasta nota fundamentală romană a acestui Imperiu n'a dispărut.

Și, când, la Atena, acum câțiva ani, cu ocasia unui congres de bizantinologie, un învățat italian, cu mândria ce-i însuflețește neamul astăzi, a spus: „aceasta este Roma noastră", avea dreptate acel tânăr învățat italian, căci elementele celelalte se alătură numai la concepția juridică romană, rămasă vie până la sfârșit.

Și, dacă Bizanțul acesta s'a putut apropia de noi, aducând deviarea noastră de la viața populară veche și de la viața occidentală, venită prin Unguri și Poloni la crearea Statelor noastre, dacă Bizanțul s'a putut înstăpâni pe noi, aceasta n'a fost prin

www.dacoromanica.ro

caracterul său grec și nici din devoțiunea noastră specială pentru ortodoxia pe care de multă vreme am prefăcut-o așa cum corespunde cu sufletul nostru, ci, dacă el s'a apropiat de noi și noi ne-am apropiat de acest Bizanț, s'a făcut pentru că, prin ctitoria romană rămasă în instinctul claselor populare ale noastre, care ele au creat Domnia, noi ne recunoșteam în basa romană a lui.

---

www.dacoromanica.ro

Așezământul tipografic
„Datina Românească"
Vălenii-de-Munte
(Prahova)

Prețul: **20 lei.**

www.dacoromanica.ro